

УДК: 811.161.2'373.74'271.1'276.11

Богомолець-Бараш О. М., студ.,

Шарко О. Б., студ.

НЕРЕКОМЕНДОВАНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ: ЗАУВАЖЕННЯ ДО ПОРАДНИКІВ ІЗ КУЛЬТУРИ СЛОВОВЖИВАННЯ

У пропонованій статті наведено критичний огляд порадників з українського слововживання. Хибні, на думку авторів посібників, та рекомендовані ними варіанти сталих словосполучень перевірено за кодифікацією у словниках різних періодів.

Ключові слова: сталі словосполучення, мовна норма, узус, тлумачний словник, слововживання, кодифікація.

Нині в українському суспільстві гостро стоїть проблема культури мовлення. Хоча існує чимало порадників і довідників із цього питання (серед них – відео-уроки та веб-сайти), нерідко його окремі аспекти складно з'ясувати навіть філологів. Усі посібники зі слововживання ілюструють відсутність універсального підходу та чітких критеріїв розрізнення в межах дихотомії «правильно / неправильно». Це ставить під сумнів узвичаєння значної частини рекомендованих варіантів сталих словосполучень або ж вилучення таких, що попри мовні норми увійшли в узус української мови.

Саме тому ми вирішили перевірити кодифікацію пропонованих словосполучень в чинних словниках – як друкованих, так і на електронних носіях. У випадку фіксації певної лексичної чи фразеологічної одиниці можна стверджувати про її попередній широкий ужиток носіями щонайменше протягом покоління (близько 20 років).

Наявність у словниках словосполучень, не рекомендованих до відтворення в мовленні авторами певного посібника чи ресурсу, свідчить про сумнівність доцільності вживання пропонованих альтернатив.

У цій статті ми покликатимемося на такі словники:

- Словник української мови в одинадцяти томах (далі – СУМ) (електронний ресурс – режим доступу: <http://sum.in.ua/s/>). Цей словник засвідчує узус 70–80 років 20 ст. [8-18].
- Всесвітній словник української мови (далі – ВС) (електронний ресурс – режим доступу: <https://worldwidedictionary.org>). Цей словник засвідчує узус останнього п'ятиліття [2]. У таблиці він позначений знаком «+».
- «Словник української мови» 2012 року за редакцією В. В. Жайворонка – як і попередній, фіксує узус останнього п'ятиліття [3].
- Фразеологічний словник української мови у двох томах [20]. У таблиці він позначений знаком «++».

Звертаємо увагу на те, що рекомендовані авторами поради варіанти виокремлено в наведеній нижче таблиці напівжирним курсивом, а нерекондовані наведено звичайним курсивом.

<i>Нерекондовані/рекомендовані</i> слова та вислови з розгляданих порадників	Фіксація у «Словнику української мови» в 11 томах	Фіксація у «Словнику української мови» за редакцією В.В. Жайворонка
Святослав Караванський – «Секрети української мови» <i>відволікатися – відвертати свою увагу, відвертати себе</i>		
<i>відволікатися</i> [4, с. 86]	[8, с. 576]	–
<i>відвертати свою увагу</i> [4, с. 86]	–	–

<i>відвертати себе</i> [4, с. 86]	–	–
<i>вникати у що – заглиблюватися, старатися досягнути щось, влазити у дрібниці</i>		
<i>вникати у що</i> [4, с. 44, 87]	[8, с. 709]	[3, с. 158]
<i>заглиблюватися</i> [4, с. 44, 87]	–	[3, с. 301]
<i>старатися досягнути щось</i> [4, с. 44, 87]	просто «досягнути» [12; с. 795]	(просто «досягнути» [3, с. 703])
<i>влазити у дрібниці</i> [4, с. 44, 87]	–	–
<i>в обхід – боком-боком</i>		
<i>в обхід</i> [4, с. 131]	[12, с. 599]	[3, с. 670]
<i>боком-боком</i> [4, с. 131]	–	–
<i>волею-неволею – хочеш-не-хочеш, хоч-не-хоч</i>		
<i>волею-неволею</i> [4, с. 87]	–	[3, с. 161]
<i>хочеш-не-хочеш</i> [4, с. 87]	[18, с. 132]	[3, с. 1247]
<i>хоч-не-хоч</i> [4, с. 87]	[18, с. 136]	[3, с. 1247]
<i>грати на нервах – грати на нерви</i>		
<i>грати на нервах</i> [4, с. 70]	–	[3, с. 202, 634]
<i>грати на нерви</i> [4, с. 70]	–	–
<i>дивуватися чому (Д.в.) – дивуватися з чого (Р. в)</i>		
<i>дивуватися чому</i> [4, с. 72]	[9, с. 273]	[3, с. 226]
<i>дивуватися з чого</i> [4, с. 72]	[9, с. 273]	[3, с. 226]
<i>«завдячувати» – чим (О.в) та що (Зн. в)</i>		
<i>завдячувати чим</i> [4, с. 72]	[10, с. 41]	[3, с. 295]
<i>завдячувати що</i> [4, с. 72]	[10, с. 41]	[3, с. 295]
<i>збавляти ціну – спускати ціну</i>		
<i>спускати ціну</i> [4, с. 137]	[16, с. 612]	–
<i>збавляти ціну</i> [4, с. 137]	–	<i>збавляти плату</i> (‘зменшувати’, ‘знижувати’)

		[3, с. 349])
<i>з тих пір як – з того часу, відтоді, відтак</i>		
<i>з тих пір як</i> [4, с. 87]	[14, с. 243]	[3, с. 837]
<i>з того часу</i> [4, с. 131]	[18, с. 274]	[3 с. 146]
<i>відтоді</i> [4, с. 87]	[8, с. 650]	[3, с. 146]
<i>відтак</i> [4, с. 87]	[8, с. 647]	[3, с. 145]
«легковажити» – <i>чим</i> (О.в.) і <i>що</i> (З.в.)		
легковажити <i>чим</i> [4, с. 72]	[11, с. 464]	[3, с. 493]
легковажити <i>що</i> [4, с. 72]	[11, с. 464]	[3, с. 493]
«нехтувати» – <i>порадами</i> (О.в.) і <i>поради</i> (Зн. в)		
нехтувати <i>порадами</i> (О.в) [4, с. 72]	[12, с. 402]	[3, с. 638] (Є смислове розрізнення) *
нехтувати <i>поради</i> (Зн.в.) [4, с. 72]	[12, с. 402]	[3, с. 493] (Є смислове розрізнення) * * <i>нехтувати кого-що, ким-чим</i> означає «ігноруючи, ставитися презирливо, зарозуміло, зневажливо і т. ін. до кого-, чого-небудь», а <i>нехтувати чим</i> – «не надавати чому-небудь значення, не звертати уваги на щось» [3, с. 638].
<i>осінила думка – думка блиснула /стукнула в голову комусь</i>		
<i>осінила думка</i> [4, с. 44]	[12, с. 766]	«осіняти» має переносне значення «освітлювати, осявати» когось [3, с. 698]
<i>думка блиснула</i> [4, с. 44]	–	–
<i>стукнула в голову комусь</i> [4, с.	–	(«стукнуло в голову» кому що – «хто-небудь

44]		раптово подумав щось [3, с. 1117]
<i>осушати чарку – вихиляти чарку</i>		
<i>осушати чарку</i> [4, с. 89]		«осушувати келих» [3, с. 703]) та «вихиляти чарку» (одним духом) [3, с. 126]
<i>вихиляти чарку</i> [4, с. 89]	<i>перехиляти</i> ~ [18, с. 271]	–
<i>повисати в повітрі – зависати в повітрі</i>		
<i>повисати в повітрі</i> [4, с. 90]	[13, с. 659]	[3, с. 802]
<i>зависати в повітрі</i> [4, с. 90]	[10, с. 48] + [2]	[3, с. 296]
<i>постачати матері хліб (кому що) – постачати матір хлібом</i>		
<i>постачати матері хліб (кому що)</i> [4, с. 72]	[14, с. 371] + [2]	[3, с. 847]
<i>постачати матір хлібом</i> [4, с. 72]	[14, с. 371]	–
<i>«радіти» – чому (Д.в.) та з чого (Р. в.)</i>		
<i>радіти чому</i> [4, с. 72]	[15, с. 436]	[3, с. 945]
<i>радіти з чого</i> [4, с. 72]	[15, с. 436]	[3, с. 945]
<i>тримати в полі зору – мати на оці</i>		
<i>тримати в полі зору</i> [4, с. 134]	–	[3, с. 1170]
<i>мати на оці</i> [4, с. 134]	[12, с. 672]	тримати на оці [3, с. 681]
<i>тішити себе думкою – думкою багатіти</i>		
<i>тішити себе думкою</i> [4, с. 131]	–	(з конотацією «покладати певні надії на щось») [3, с. 1154]
<i>думкою багатіти</i> [4, с. 131]	[9, с. 435]	(зі значенням «потішати себе сумнівними намірами») [3, с. 259]
<i>шури-мури – фіглі-миглі</i>		
<i>шури-мури</i> [4, с. 92]	[18, с. 565]	–

<i>фіглі-миглі</i> [4, с. 92]	[17, с. 583]	[3, с. 1220] (два значення: «витівки, хитрощі для досягнення чого-небудь »та «залицяння, женихання; любовні пригоди» [3, с. 1220])
Наталія Косенко, Тетяна Вакуленко – «Як правильно говорити українською мовою»		
<i>відкривати нові таланти – розкривати нові таланти</i>		
<i>відкривати нові таланти</i> [5, с. 19]	–	«відкривати» подає у тому ж значенні що і «розкривати» [3, с. 136]
<i>розкривати нові таланти</i> [5, с. 19]	[15, с. 713]	[3, с. 985]
<i>вразити в саме серце – уразити в саме серце</i>		
<i>вразити в саме серце</i>	–	[3, с. 1039] переважає зі значенням «завдати великого горя»
<i>уразити в саме серце</i>	–	[3, с. 1202]
<i>риторичне запитання – риторичне питання</i>		
<i>риторичне запитання</i> [5, с. 40]	[15, с. 544], синонімічне до «риторичне питання»	–
<i>риторичне питання</i> [5, с. 40]	[15, с. 544], синонімічне до «риторичне запитання»	[3, с. 761, 964]
Олександр Пономарів – «Культура слова. Мовностилістичні поради»		
<i>від нічого робити – знічев'я (і знечев'я)</i>		
<i>від нічого робити</i>	[12, с. 431]	<i>з нічого робити</i> [3, с. 970]
<i>знічев'я (і знечев'я)</i>	[10, с. 669]	[3, с. 384]
<i>з вогню та в полум'я – з дощу та під ринву</i>		
<i>з вогню та в полум'я</i>	[14, с. 102]	[3, с. 159]
<i>з дощу та під ринву</i>	[11, с. 268]	–
Олександр Авраменко – «Уроків української мови»		

<i>справа не варта виїденого яйця – справа не варта дірки з бублика</i>		
<i>справа не варта виїденого яйця</i>	– ++ [20, с. 68]	–
<i>справа не варта дірки з бублика</i>	– ++ [20, с. 68]	–
Електронний ресурс «Питання та відповіді»		
<i>вмішуватися у цю справу – втручатися в цю справу</i>		
<i>вмішуватися у цю справу</i>	[8, с. 707]	–
<i>втручатися в цю справу</i>	[8, с. 777]	[3, с. 172]
<i>від чистого серця – від щирого серця</i>		
<i>від чистого серця</i>	[18, с. 331]	–
<i>від щирого серця</i>	[16, с. 141]	[3, с. 1304] (також подає <i>від усього серця</i> [3, с. 1039])
<i>глибокий поклін – низький уклін</i>		
<i>глибокий поклін</i>	низький поклін [12, с. 412]	–
<i>низький уклін</i>	[12, с. 412]	[3, с. 640]
<i>дивитися в упор – дивитися у вічі</i>		
<i>дивитися в упор</i>	[17, с. 465]	[3, с. 1201]
<i>дивитися у вічі</i>	[12, с. 665]	<i>дивитися правді у вічі</i> [3, с. 681]
<i>діставалося більше від батька – перепадало більше від батька</i>		
<i>діставалося більше від батька</i>	[9, с. 309]	[3, с. 234]
<i>перепадало більше від батька</i>	[13, с. 243]	[3, с. 744]
<i>знати в чомусь толк – розумітися на чомусь, бути в чомусь компетентним</i>		
<i>знати в чомусь толк</i>	[17, с. 179]	(взяти в толк, добрати толку – зрозуміти, усвідомити [3, с. 1157])
<i>розумітися на чомусь</i>	[15, с. 843]	[3, с. 1003]
<i>бути в чомусь компетентним</i>	–	[3, с. 451]
<i>знизу доверху – знизу догори</i>		

<i>знизу доверху</i>	«Доверху» зі значенням «у напрямку від землі вгору» [10, с. 662]	—
<i>знизу догори</i>	—	[3, с. 240]
<i>капризна дитина – вередлива\примхлива дитина</i>		
<i>капризна дитина</i>	[11, с. 96]	[3, с. 420]
<i>вередлива дитина</i>	[8, с. 327]	[3, с. 95]
<i>примхлива дитина</i>	[14, с. 684]	[3, с. 881]
<i>легке недомагання – легке нездужання</i>		
<i>легке недомагання</i>	[12, с. 294]	[3, с. 624]
<i>легке нездужання</i>	[12, с. 317]	[3, с. 648]
<i>милості прошу – щиро запрошую</i>		
<i>милості прошу</i>	—	[3, с. 543]
<i>щиро запрошую</i>	—	—
<i>ні в якому разі – у жодному разі</i>		
<i>ні в якому разі</i>	—	[3, с. 945]
<i>у жодному разі</i>	—	—
<i>новомісяччя – молодий місяць, молодик</i>		
<i>новомісяччя</i>	—	—
<i>молодий місяць</i>	[11, с. 753]	[3, с. 552]
<i>молодик</i>	[11, с. 786]	[3, с. 559]
<i>плисти по течії – пливти за течією</i>		
<i>плисти по течії</i>	—	—
<i>пливти за течією</i>	—	[3, с. 1148]
<i>потрапляв у немилість – впадав (попадати) у неласку</i>		
<i>потрапляв у немилість</i>	[12, с. 336]	[3, с. 629]
<i>впадав (попадати) у неласку</i>	[12, с. 330]	[3, с. 628]
<i>потягнув із цеху – поцупив\укравав у цеху</i>		

<i>потягнув із цеху</i>	[14, с. 436]	[3, с. 853]
<i>поцупив у цеху</i>	[14, с. 462]	[3, с. 1261]
<i>украв у цеху</i>	[17, с. 423]	[3, с. 469]
<i>працювати спустивши рукава – працювати абияк</i>		
<i>працювати спустивши рукава</i>	–	[3, с. 1012]
<i>працювати абияк</i>	–	–
<i>приймати (вірне) рішення – ухвалювати (слухне) рішення, виносити ухвалу</i>		
<i>приймати (вірне) рішення</i>	[14, с. 623]	[3, с. 873]
<i>ухвалювати (слухне) рішення</i>	[17, с. 526]	[3, с. 1210]
<i>виносити ухвалу</i>	[8, с. 442]	[3, с. 114]
<i>прийшов час – настав час</i>		
<i>прийшов час</i>	[18, с. 274]	[3, с. 894]
<i>настав час</i>	[18, с. 274]	[3, с. 607]
<i>радувати око – тішити око</i>		
<i>радувати око</i>	[12, с. 665];	–
<i>тішити око</i>	[12, с. 665]	[3, с. 1153]
<i>страждають від цього – терплять від цього</i>		
<i>страждають від цього</i>	–	[3, с. 1111]
<i>терплять від цього</i>	–	[3, с. 1146]
<i>тягнув з вирішенням – зволікав із вирішенням</i>		
<i>тягнув з вирішенням</i>	[17, с. 339]	[3, с. 1183]
<i>зволікав із вирішенням</i>	[10, с. 495]	[3, с. 359]
<i>упиратися на своєму – затаїтися (затягтися) на своєму</i>		
<i>упиратися на своєму</i>	–	–
<i>затаїтися (затягтися) на своєму</i>	–	[3, с. 340]
<i>у нім ударило – нім пройняв</i>		

<i>у ніт ударило</i>	[13, с. 546]	[3, с. 1189] Також «у <i>ніт</i> кидати кого-небудь» [3, с. 786]
<i>ніт</i> пройняв	[13, с. 546]	[3, с. 786]
<i>ущент пограбований – дощенту пограбований</i>		
<i>ущент</i> (у значенні «зовсім, остаточно») <i>пограбований</i>	—	—
<i>дощенту пограбований</i>	—	у значенні «зовсім, без залишку» [3, с. 252]
<i>як подобає сусідам – як личить сусідам</i>		
<i>як подобає сусідам</i>	—	[3, с. 810]
<i>як личить сусідам</i>	—	[3, с. 500]

Отже, як бачимо, не всі рекомендації мають усталений характер, достатній для переходу в мовну норму. Більшість із них співіснує хай із суперечними для принципів української граматики, проте унормованими та кодифікованими варіантами. Є й такі, що попри відповідність власне українським формам витіснені. Проте на встановлення та кодифікацію тієї чи іншої норми впливає узус, тож за вмотивованого вживання можливі подальші модифікації, зокрема й реанімація тих чи інших висловів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. М. Експрес-уроки української мови [Електронний ресурс] / О. М. Авраменко. – Режим доступу: <http://ippo.kubg.edu.ua/ekspres-uroky>
2. Всесвітній словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://worldwidedictionary.org>

3. Жайворонок В. В. Словник української мови / В. В. Жайворонок –К.: ВЦ «Просвіта», 2012.
4. Караванський С. Й. Секрети української мови / С. Й. Караванський. – К.: УКСП «Кобза», 1994. – 152 с. – Режим доступу:
http://chtyvo.org.ua/authors/Karavanskyi_Sviatoslav/Sekrety_ukrainskoi_movy/
5. Косенко Н. Я. Як правильно говорити українською мовою. Практ. посіб./ Н. Я Косенко, Т. М. Вакуленко. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2007. – 240 с. – Режим доступу:
http://chtyvo.org.ua/authors/Kosenko_Natalia/Yak_pravylno_hovoryty_ukrainskoiu/
6. Одарченко П. В. Про культуру української мови. Збірник статей. / П. В. Одарченко. – К. : «Смолоскип», 1997. – 320 с.
7. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів.– 4-те вид., доп. – К.: Либідь, 2011. – 272 с.
8. Словник української мови. В 11 т. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
9. Словник української мови. В 11 т. Т. 2. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
10. Словник української мови. В 11 т. Т. 3. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
11. Словник української мови. В 11 т. Т. 4. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
12. Словник української мови. В 11 т. Т. 5. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
13. Словник української мови. В 11 т. Т. 6. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
14. Словник української мови. В 11 т. Т. 7. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>

- 15.Словник української мови. В 11 т. Т. 8. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
- 16.Словник української мови. В 11 т. Т. 9. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
- 17.Словник української мови. В 11 т. Т. 10. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
- 18.Словник української мови. В 11 т. Т. 11. – К.: Наукова думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sum.in.ua/s/>
- 19.Українська мова – питання та відповіді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://movnyk.com.ua/>
20. Фразеологічний словник української мови: В 2-х т. Т. 1. – К.: Наукова думка, 1993.
21. Фразеологічний словник української мови: В 2-х т. Т. 2. – К.: Наукова думка, 1993.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2017